

DOCUMENTA HISTORICA 21.
A JATE Történész Diákkör kiadványa

A LENGYEL EMIGRÁNS KORMÁNY ÉS
A SZOVJETUNIÓ
KAPCSOLATFELVÉTELÉNEK
DOKUMENTUMAI, 1941

Fordította és sajtó alá rendezte:
CSŐSZ LÁSZLÓ

Szeged
1995

DOCUMENTA HISTORICA 21.
A JATE Történeész Diákkör kiadványa

A LENGYEL EMIGRÁNS KORMÁNY ÉS
A SZOVJETUNIÓ
KAPCSOLATFELVÉTELÉNEK
DOKUMENTUMAI, 1941

Fordította és sajtó alá rendezte:
CSÓSZ LÁSZLÓ

Szeged
1995

A dokumentumok forrása:
Documents on polish-soviet relations 1939-1945. Volume 1.
London, Heinemann, 1961-67.
pp. 140-145, 147-148, 246-247.

Nyelvi lektor
SARNYAI CSABA MÁTÉ

Szakmai lektor
PÁNDI LAJOS

Sorozatszerkesztők
BENCsik PÉTER, PÁNDI LAJOS

© JATE Történész Diákkör, 1995
Csősz László, 1995

HU- ISSN- 1216-0954

A DOKUMENTUMOK DIPLOMÁCIATÖRTÉNETI HÁTTERE

A szovjet–német megegyezés¹ révén felosztott és megszállt Lengyelország emigráns kormánya 1939. szeptember 30-án alakult meg Párizsban², a négy legnagyobb parlamenti párt képviselőiből. A koalíción belül háttérbe szorult az addig hatalmon lévő „szanációs” irányzat. Élére az ellenzék vezéralakja, Wladislaw Sikorski tábornok (1881–1943) került, aki politikájával visszatérést hirdetett az 1926 előtti elvekhez. A kormányfő már a húszas évek elején úgy látta, hogy az erősödő német fenyegetéssel szemben Lengyelország számára az egyedüli lehetőség csak a Szovjetunióval való kiegyezés és lojális viszony megteremtése lehet, szoros szövetségben a nyugati hatalmakkal. E koncepció újjáélesztése érthetően nagy ellenállásra talált (a részben a Szovjetunió által elfoglalt) Lengyelország emigráns köreiben. Különösen a jobboldal³ részéről érték kemény bírálatok Sikorskit. Vezetői – August Zaleski külügyminiszter, Kazimierz Sosnkowski tábornok⁴ és a köztársasági elnök, Wladislaw Raczkiewicz – a megszálló Szovjetunióval történő bármilyen egyezkedést a nemzeti érdekek elárulásának tekintettek. Velük szemben Sikorski a koalíció baloldalára számíthatott, e pártok képviselői⁵ maximálisan támogatták a kormányfő nézeteit.

¹ Első és második Molotov–Ribbentrop-paktum (1939. augusztus 23. és szeptember 28.)

² Székhelye Angers, majd a francia összeomlást követően London volt.

³ A Nemzeti Párt és a Munkapárt képviselte a kormányon belül a konzervatív nézeteket.

⁴ Irányítása alá tartoztak a megszállt ország katonai ügyei, továbbá ő volt a köztársasági elnök helyettese.

⁵ A Lengyel Szocialista Párt és a Parasztpárt emigráns tagjai, köztük a Sikorskit követő miniszterelnök (1943–1945), Stanislaw Mikolajczyk.

A lengyel függetlenség helyreállítását célul kitűző emigráció fő célja a háború előtti határok restaurálása volt, s ezt a nyugati hatalmakkal érvényben lévő szerződésai⁶ is garantálni látszottak számára. A Szovjetunió elleni német támadással megváltozott a helyzet. Kibontakoztak a „nagy szövetség” körvonalai, így elkerülhetetlenül szükségessé vált a lengyel emigráció és a szovjet kormány viszonyának rendezése. A tárgyalások angol közvetítéssel kezdődtek meg. Majszkij nagykövet⁷ a két állam ellenséges viszonyára tekintettel Eden külügyminiszterhez fordult segítségért, átadva neki kormánya kapcsolatfelvételre vonatkozó üzenetét. Ezt a brit diplomácia vezetője Sikorskinak július 4-i megbeszélésükön⁸ felolvasta, s másnap – Cadogan külügyminiszter-helyettes szobájában – megindulhattak az egyeztető tárgyalások. (Szovjet részről Majszkij egymaga vett részt a vitában, Lengyelországot a kormányfőn kívül Zaleski képviselte.)

A lengyel fél csak abban az esetben volt hajlandó a diplomáciai kapcsolatok felvételére és kölcsönös segítségnyújtási szerződés aláírására, ha a szovjet kormány semmisnek tekinti Lengyelország erőszakos felosztását, *de facto* elítélve a történeteket. A lengyel követelések szerint a szövegnek tartalmaznia kellett a deportált lengyel polgárok azonnali szabadonbocsájtására, az agresszió során okozott anyagi károk jóvátételére, és legfőképpen a Lengyelország 1939 előtti határainak helyreállítására vonatkozó szovjet ígéretet.

Moszkva ezzel szemben csakis gyakorlati kérdésekről – kapcsolatfelvétel és katonai együttműködés – volt hajlandó tárgyalni. Mintául a július 18-án Csehszlovákiával kötött egyezmény pontjai⁹ szolgáltak (nagykövetek cseréje, kölcsönös segítségnyújtás, nemzeti hadsereg

⁶ Nagy-Britannia az 1939. augusztus 25-én megkötött egyezményben elismerte a lengyel határokat, ezt az 1940. július 18-i megállapodás megerősítette. (Lásd: Halmosy Dénes: Nemzetközi szerződések 1918–45. Bp., 1983. pp. 470–474.)

⁷ Ivan Mihajlovics Majszkij, 1932–1943 között a Szovjetunió londoni nagykövete.

⁸ Documents on polish-soviet relations (A továbbiakban: Doc.) No. 90.

⁹ A megállapodás szövegét lásd: A Szovjetunió története 1926–1945. Válogatott dokumentumok. Bp., 1967. p. 309.

alakítása a Szovjetunió területén, szovjet jóváhagyással kinevezett parancsnok irányítása alatt). A lengyel állam újjáalakulását csak nemzeti határai között volt hajlandó elfogadni, azaz keleten a Curzon-vonalnak megfelelően. Utóbbit a brit diplomácia 1919 decemberében etnikai elvek alapján jelölte ki. A kérdéses keleti területek lakosságának mindössze 38,4 %-át alkották lengyelek, az ukrán (illetve rutén) és belorusz népesség volt többségben¹⁰. Az etnikai érveken kívül lényegesek voltak a biztonságpolitikai szempontok is – a szovjet kormány számtalanszor hangsúlyozta e határvidékek mint ütközőzóna fontosságát¹¹. Sikorski a szovjet javaslatot a pánszlávizmus „vörös” variánsának nevezte¹², kiemelve, hogy a kelet-közép-európai kisállamok számára nem a Szovjetunióval kötött (egyedi és részben egyoldalú) barátsági szerződések, hanem egy közös szövetségi blokk létrehozása lehetne a megoldás. Másrészt felhívta a figyelmet, hogy a részben szovjet megszállás alatt lévő Lengyelország kérdése sokkal összetettebb probléma annál, semhogy a többi szövetséges állammal kötött megállapodásokhoz hasonló egyezményrel megoldható lenne.

Az első megegyezési kísérlet eredménytelenül végződött, álláspontjából egyik fél sem engedett. Moszkva beleegyezett ugyan a Németországgal kötött egyezmények érvénytelenítésébe, de a határkérdésről nem volt hajlandó tárgyalni, s javasolta annak a háború utáni béketárgyalásokon történő rendezését. A július 11-i, majd 17-i szovjet javaslatok sem tartalmaztak lényeges változtatásokat az elsőtől képest, ami a tárgyalások teljes kudarcával fenyegetett.

Az alapvető ellentét, a határok ügye mellett éles vitákat váltott ki a fogolykérdés is. Az emigráns kormány ebbe a kategóriába tartozónak

¹⁰ Az 1931-es lengyelországi népszámlálás adatai szerint. (Lásd erről: Molnár Endre: A lengyel kérdés a nemzetiségi statisztika tükrében in.: Magyar Statisztikai Szemle 1939. 10. sz.)

¹¹ Szergej Sztálin Churchillhez intézett első háborús üzenetében (1941. július 18.) is. (Lásd: A Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányfőinek üzenetváltása 1941–45. Bp. – Uzsgorod, 1981.)

¹² Az Edennel folytatott július 4-i megbeszélésen (Doc. No. 90. p. 114.)

tekintett minden 1939. szeptember 16-án lengyel állampolgárként nyilvántartott személyt, akit a szovjet hatóságok katonaként gyűjtőtáborba zártak, erőszakkal besoroztak (a szovjet hadseregbe illetőleg munkaszázadokba), vagy polgári személyként a Szovjetunió belsejébe deportáltak¹³. A legfőbb problémát az jelentette, hogy mivel Lengyelország és a Szovjetunió között hivatalosan nem állt fenn hadiállapot, a keleti területek lakói még formálisan sem számíthattak a hadifoglyokat megillető bánásmódra. Helyzetük azonnali megoldást követelt, a szovjet fél azonban ebben a kérdésben nem volt hajlandó átfogó ígéretet tenni. Az amnesztiát csak a lengyel nemzetiségűekre vonatkoztatta, továbbá nem tartotta érvényesnek a politikai bűntettekért elítéltekre. Túlzottnak nevezte a lengyel kormány által közölt adatokat is a fogva tartott lengyelek számáról.

A közvetítő brit kormány számára égetően fontos volt, hogy minél hamarabb létrejöjjön a megállapodás, így minden tekintélyét latba vetette, hogy az egyezkedések elmozduljanak a holtpontonról. Helyzete azonban igen nehéz és bonyolult volt. Szerződésben garantálta Lengyelország 1939-es határait, ennek megvédésére fogott fegyvert első háborús szövetségese oldalán – ez arra készítette, hogy következetesen védelmezze a lengyel érdekeket. Másfelől viszont belátta, hogy az adott politikai helyzetben, a Hitler-ellenes háború válságos időszakában az összefogás a legfontosabb, mindent a közös célnak kell alárendelni, félretéve a politikai és ideológiai ellentéteket. Ennek felismerésében és következetes véghezvitelében állt a churchilli politika lényege, s ezt az elvet kellett az emigráns kormánynak is elfogadnia, ha meg akarta őrizni a nagyhatalmak támogatását, s a reményt, hogy befolyással lehet a háború utáni Lengyelország sorsának alakulására.

¹³ Lásd ezzel kapcsolatban a lengyel kormány négy pontban rögzített állásfoglalását: Doc. No. 92. A szovjet fogságba került lengyel katonák számát Terry (Poland's place in Europe – Princeton, 1983. p. 49.) 230 ezer főre, Jerzewski (Katyn, 1940. – Szekszárd, 1990. p. 8.) negyedmillióra teszi, (Sikoriski a tárgyalások során 300 ezer főt említett). A deportált polgári lakosságra vonatkozó hasonló becslés Terrynél 1,2, Jerzewskinél 1,7 millió fő.)

A Sikorski-kormány beleegyezett, hogy a szovjet fél ideiglenesen ne deklarálja az 1939-es állapotokhoz való visszatérést, s megelégedett azzal a kijelentéssel, hogy a szovjet kormány „érvénytelennek ismeri el” a német-szovjet határegyezményeket. Ez az általános jellegű megfogalmazás elvben elismerte ugyan egy jövődő lengyel állam létét, de semmiféle utalást nem tett a határkérdésre.

A kijelentés a tervezet első cikkelyébe került be, mellette a lengyel kormány deklarációja, melyben kijelenti, hogy nem írt alá semmilyen szovjetellenes megállapodást. Utóbbi, csakúgy, mint a második és harmadik cikkely megszövegezése nem okozott különösebb problémát, lévén a hasonló tartalmú egyezmények általános formulája. A negyedik cikkely szövegével kapcsolatban már voltak nehézségek, a szovjet kormány ugyanis ekkor még az erős brit nyomásellenére sem volt hajlandó elfogadni, hogy a lengyel hadsereg megalakulása külön szerződéstől függjön (azaz annak különleges státuszát). Még súlyosabb viták folytak a két jegyzőkönyv körül. A Szovjetunió területén fogva tartott lengyel állampolgárokkal kapcsolatban a szovjet fél csak annyit volt hajlandó kijelenteni, hogy a kérdést a diplomáciai kapcsolatok helyreállítását követően „fontolóra veszik”, azaz további tárgyalásoktól tette függővé. Hasonló álláspontra helyezkedett a kölcsönös (egyéni illetve általános jellegű) követelésekre vonatkozó jegyzőkönyvvel kapcsolatban, továbbá ragaszkodott mindkét protokoll titokban tartásához. Ezeket a fő pontokat tartalmazta a szerződés július 21-ig megalkotott tervezete (I. számú dokumentum).

A tárgyalásokkal párhuzamosan a Sikorski-kabinet sürgette Londont, adjon ki hivatalos jegyzéket, melyben elismeri a rigai egyezményben megállapított lengyel határokat, semmisnek tekint minden azt megváltoztató egyezményt, és az emigráns kormányt a terület egyetlen törvényes képviselőjének tekinti. A válaszként kiadott brit jegyzéktervezet¹⁴ lényegében megfelelt annak az álláspontnak, amely a lengyel határok

¹⁴ Doc. No. 102., gyakorlatilag azonos a későbbi brit jegyzékkel (III. számú dokumentum).

kérdését a háború időtartamára el akarta halasztani. Deklarálta, hogy a brit kormány „nem ismer el semmilyen területi változást, amely a háború kezdete óta végbement”, egyúttal biztosította a lengyel kormányt, hogy a Szovjetunió felé sem tett a határookra vonatkozó ígéretet – tehát nem terjedt túl az agresszió általános elítélésén (hasonló álláspontot foglalt el az amerikai kormány is). Ugyanakkor Eden figyelmeztette Sikorskit: ha a lengyel kormány megtagadná a szerződés aláírását – ezzel gyengítve a közös harc frontját –, az számára a szövetséges országokban súlyos tekintélyvesztést jelentene. A szovjet fogolytáborokban szenvedő lengyeleknek is létfontosságú volt a megegyezés.

Ezek döntő érvek voltak, és Sikorski világosan látta, a probléma megoldásához elkerülhetetlen, hogy – legalább időlegesen – lemondjanak az előzetes feltételekről. Utóbbi viszont azzal a veszéllyel járt, hogy könnyen megrendülhet a lengyeleknek az emigráns kormányba vetett bizalma. Különösképp tartani lehetett ettől akkor, ha a jegyzőkönyvek nem kerülnek nyilvánosságra. Mind az emigrációs, mind a hazai közvélemény joggal vélhette úgy, a kormány nem áll ki kellő eréllyel a lengyel érdekekért. A két tűz közé szorult kabinet három tagja (Zaleski, Sosnkowski és Marian Seyda¹⁵) július 25-én – kilátástalannak ítélve a helyzetet – lemondott. Hogy a kialakult kormányválságon enyhítsen, Sikorski a szerződés aláírásának elhalasztását indítványozta. Annál is inkább hasznos volt az időnyerés, mivel remény volt arra, hogy néhány részletkérdéssel kapcsolatban a brit közvetítés révén eredményeket érnek el.

A szerződés végleges tervezete lengyel részvétel nélkül, Cripps nagykövét¹⁶ Sztálinnal és Molotovval folytatott moszkvai megbeszélésein kristályosodott ki. Bár a szovjet kormány ragaszkodott az első cikkely eredeti szövegéhez, s nem egyezett bele a határkérdéssel kapcsolatos semmilyen utalás közzétételébe, a további pontokban sikerült néhány engedményt elérni.

¹⁵ Tárcza nélküli miniszter, később igazságügyminiszterként visszatért a kormányba.

¹⁶ Sir Stafford Cripps, 1940–1942 között Nagy-Britannia moszkvai nagykövete.

Elsőként a szovjet fél ígéretet tett a fogva tartott lengyel állampolgárok kérdésének azonnali és általános rendezésére, s az ezzel kapcsolatos jegyzőkönyv nyilvánosságra hozatalára. Sztálin az utolsó percig vonakodott megtenni ezt a lépést, főként a protokoll hivatalos közzététele miatt. Attól tartott, hogy ez a Szovjetuniót kedvezőtlen színben tüntetné fel, mivel lényegében elismeri, hogy területén több százezer lengyel polgárt törvénytelenül tartanak fogva. Végül mégis engedni kényszerült. A brit nagykövet joggal hívta fel figyelmét, hogy a lengyel-szovjet kapcsolatokat súlyosan beárnyékolná, s kölcsönös vádaskodásokra adhatna alkalmat, ha a szovjet kormány a fogolykérdés megoldását további feltételekhez kötné. Mindezt Sztálin (aki a szövetségesi kapcsolatok kezdetén szintén óvakodott a komolyabb konfliktusoktól) igyekezett elkerülni. Fontos volt számára, hogy az angolszász hatalmak felé bizonyítékát adja megegyezési készségének.

A másik lényeges változtatás a szovjet területen szervezendő lengyel haderővel volt kapcsolatos. Cripps indítványozta, hogy a lengyel hadsereg egy képviselőt delegálhasson a szovjet Legfelsőbb Parancsnokságba, így lehetőség nyílhat egyeztetésre és a vitás kérdések legfelső szinten való rendezésére. Tárgyalópartnerei hajlottak is a javaslatok elfogadására, s ez nagy eredmény volt a lengyel emigráció számára, hiszen hasonló katonai együttműködésre a nyugati szövetségesekkel kialakított kapcsolat során nem akadt példa. A vezénylet kérdésében a szovjet fél ragaszkodott a lengyel főparancsnok személyét illető felülvizsgálati jogához, abba viszont beleegyezett, hogy a lengyel alakulatok alárendeltsége csak hadműveleti kérdésekre vonatkozzon.

A július 28-án – a lemondott miniszterek távollétében – összeült lengyel minisztertanács egyhangúlag a szerződés aláírása mellett döntött. A köztársasági elnök ennek ellenére megtagadta annak ratifikálását. Sikorski, miután személyes tárgyalásokon és a brit nagykövet közvetítése révén sem sikerült meggyőznie az államfőt, a kormány által támogatva

ügy határozott, hogy az elnöki jóváhagyást mellőzve¹⁷ személyesen írja alá a megállapodást (II. számú dokumentum).

A szerződést július 30-án 4 óra 15 perckor írták alá Eden szobájában, a hivatalos brit jelentés szerint egyszerű keretek között. Az aláíró feleken kívül Churchill és Eden volt jelen, valamint a sajtó számos képviselője. A szöveg két példányban készült, orosz illetve lengyel nyelven, mindkét politikus elsőként az anyanyelvén írt változatot szignálta. Ezt követően rövid beszédben méltatták a megállapodás jelentőségét, és köszönetet mondtak a brit diplomácia vezetőinek a tárgyalások során nyújtott segítségért¹⁸. Végül Eden átadta Sikorskinak a kormánya állásfoglalását tartalmazó jegyzéket, s a lengyel kormányfő is hasonló jellegű hivatalos nyilatkozatot nyújtott át (III. számú dokumentum).

A brit jegyzék lényegében megfelelt a korábban elfogadott tervezetnek, azaz nem tartalmazott garanciát. A lengyel fél úgy vélte, ez legalábbis tárgyalási alapot jelenthet majd a békekonferencián, és sikerülhet a nyilatkozat tartalmát mint alapelvet érvényre juttatni. Ezt a vélekedést tükrözte a válaszjegyzék is, melyben a lengyel kormány meglegedését fejezte ki a brit jegyzékkel kapcsolatban.

A szerződés tartalmát július 30-án este Eden ismertette a parlament alsóházában (IV. számú dokumentum). Röviden felvázolta és értékelt a megegyezés lényegét, valamint a lengyel kormánynak átadott jegyzéket. Ezzel kapcsolatban újfent hangsúlyozta a háború folyamán erőszakkal történt területi változtatásokkal szembenálló brit álláspontot. Ez kifejezésre jutott már Churchill 1940. szeptember 5-i beszédében (melyre a külügyminiszter utalt is), majd fontos részét képezte az Atlanti Chartának (1941. augusztus 14. – II. pont). Kérdésekre válaszolva a külügyminiszter ismét hangsúlyozta: kormányának jegyzéke nem jelent határgaranciát.

A megállapodás nagy visszhangot keltett a szövetséges országok közvéleményében. Példaértékű volt az együttműködés szempontjából,

¹⁷ Áthágva ezzel az 1935-ös alkotmány rendelkezéseit.

¹⁸ A szertartás részleteiről lásd: Doc. p. 580.

emellett a tengely vezetői felé is bizonyítékát adta az alakuló koalíció erejének. Jelentősen növelte az emigráns kormány tekintélyét, szilárdította a szövetségén belüli pozícióját.

A megszállt Lengyelország közvéleménye a kormányfő július 31-i rádióbeszéde révén értesülhetett a szerződés tényéről (V. számú dokumentum). A nyilatkozat ismertette a megállapodás fő eredményeit, kiemelve, hogy azokat a kormány csupán lépcsőfoknak tekinti a lengyel-szovjet kapcsolatokban. Sikorski úgy vélte, a jövődől független Lengyelország megteremtése és biztonsága szempontjából elengedhetetlen a Szovjetunióhoz fűződő jó viszony, s az ehhez vezető úton komoly részeredményeket sikerült elérni. Az adott helyzetben a Németország elleni közös harc a legfontosabb, ennek érdekében szükséges elfogadni a szovjet megegyezési javaslatot, de ez nem jelentheti azt, hogy a lengyel kormány bármikor is elismerné keleti területeinek annexióját.

A hivatalos szovjet álláspont (Izvesztyija, 1941. augusztus 1.) támadta a lengyel kormányfő nézeteit, melyek az erőszakos területszerzéseket elítélő brit illetve szovjet nyilatkozatokat a lengyel követelések igazolásának tekintették. Kijelentette, hogy a szerződés első cikkelyében kifejezésre juttatott elv, amely érvénytelennek tekinti az agresszió útján történt területi változásokat, vonatkozik a rigai egyezményre¹⁹ éppúgy, mint a Molotov - Ribbentrop-paktum határmegállapodásaira. Így az ezekre alapozott jogcímek törvénytelenek, a határkérdést pedig a háború befejezése után (a nemzeti elv fokozott figyelembevételével), tárgyalások során kell eldönteni. A kérdés a diplomáciai kapcsolatok helyreállítása után is súlyos viták forrása maradt.

A szerződés egyes pontjainak érvényesítése -- a válságos időszaknak megfelelően -- gyorsan haladt. Szinte azonnal megtörtént a kapcsolatok újrafelvétele és a nagykövetek cseréje. A lengyel külképviselőt Kujbisevben alakult újjá Stanislaw Kot irányításával. A nagykövet azonban csak néhány hetes késéssel indulhatott útnak. Helyetteseként augusztus 12-én

¹⁹ Az 1920-as szovjet-lengyel háborút lezáró rigai béke (1921. március 18.), melynek értelmében Nyugat-Beloruszlia és Nyugat-Ukrajna Lengyelország része lett.

Retinger utazott Moszkvába mint követségi ügyvivő, s hozzáfogott a legfontosabb probléma, a fogolykérdés megoldásához. Ezen a napon jelent meg a szovjet kormány rendelete a lengyel deportáltak szabadonbocsátásáról (VI. számú dokumentum). A szovjet hatóságok a fogolytáborok lakói számára biztosították az ingyenes vasúti utazást a kijelölt gyűjtőpontok felé, ahol a lengyel kormány megbízottjai gondoskodtak a menekültek segélyezéséről. Erre a célra a Szovjetunió 65 millió rubel azonnali hitelt folyósított, továbbá hozzájárult lengyel nyelvű hetilap és rádióműsor megindításához (heti négy alkalommal). A helyzetet értékelő első lengyel kommentárok pozitívan minősítették a szovjet fél hozzáállását.

A Zygmunt Bohusz-Szyszko vezette lengyel küldöttség augusztus 14-én írta alá Moszkvában a két kormány katonai szerződését (VII. számú dokumentum). Ez fő pontjaiban a politikai szerződés negyedik cikkelyében foglaltaknak felelt meg, részletkérdéseit katonai konferencián egyeztették.²⁰ A megállapodás deklaráta: a hadsereg a Lengyel Fegyveres Erők részeként a londoni Főparancsnokság irányítása alatt fog megalakulni. A Szovjetunió fennhatósága csak hadműveleti kérdésekre vonatkozik, a harctevékenység összehangolása a két haderő vezérkarához kölcsönösen delegált összekötők révén történik. A szovjet hatóságok joga jóváhagyni a hadsereg főparancsnokának kinevezését, továbbá ítélkezni az esetleges államellenes bűntettekben. A szervezés helyi szinten vegyes bizottságok feladata, amelyek az ellátási lehetőségek alapján korlátozzák az egységek létszámát – az első tárgyalások alapján ez három gyalogos-hadosztályt (mintegy 30 ezer fő) jelentett. Az alakulatok belső szervezésével (felszerelés, rangjelzések stb.) kapcsolatban a felek a brit,²¹ az ételmezés és a kórházi ellátás kérdésében a szovjet normákat vették alapul. Az ellátást a szerződés rendelkezései szerint egyrészt a Szov-

²⁰ Moszkvában 1941. augusztus 16–19-én. (Lásd: Doc. No. 113–114.)

²¹ Az emigráns lengyel hadsereg és a brit haderő viszonyát az 1940. augusztus 5-i katonai megállapodás határozta meg.

jetunió saját készleteiből hosszú lejáratú hitelek révén, másrészt a Lend-Lease szállítások útján nyugati segítséggel kellett megoldani.

A szerződés létrejötte után egy héttel megalakult az I. lengyel hadtest. Vezetésével a miniszterelnök²² Wladislaw Anders tábornokot bízta meg, aki addig a Ljubjanka börtön lakója volt a vezérkar számos tagjával együtt. Az önkéntesek tömegesen özönlöttek a hadseregbe, létszámuk két hónapon belül túllépte az előzetesen meghatározott keretet²³.

1941 szeptemberétől fokozódtak a Szovjetunióbeli lengyel hadsereg és polgári lakosság nehézségei. Kritikus volt az élelmiszerellátás, s a beígért felszerelés nagy része sem jutott el a csapatokhoz. Késétt a lengyelek tervezett áttelepítése is a déli köztársaságokba. Mindez a Szovjetunió általános háborús helyzetével függött össze, de a bizalmatlanság légkörében a lengyelek nem fogadták el az erre alapozott szovjet magyarázatokat, ami kölcsönös vádaskodásokra adott alkalmat. Nem valósult meg a fogolykérdés teljes megoldása sem. Ezzel kapcsolatban az alapvető probléma az volt, hogy a szovjet hatóságok csak a keleti területek lengyel lakóit tekintették lengyel állampolgárnak, így a más nemzetiségűek számára megtagadták az állampolgárság visszanyerését igazoló ún. követi útlevelék kiadását, s meggátolták a lengyel hadseregbe történő belépésüket is. Tovább súlyosbította a helyzetet, hogy a hadsereg szervezése során a szovjet hatóságok nem tudtak felvilágosítást adni három tiszti fogolytábor lakóinak sorsáról. A tiszteket még 1940 áprilismájus folyamán, Katyn körzetében az NKVD gyilkolta meg²⁴ – a

²² Sikorski töltötte be az emigráns lengyel hadsereg főparancsnoki tisztét is (1939. november 7-től.)

²³ A hadsereg létszáma 1941. október 25-én 41.561 fő volt. (Összehasonlításként: a nyugati lengyel erők személyi állománya 1940-ben meghaladta a 80.000 főt, ez a szám a háború befejezésekor 194.500 főt tett ki.)

²⁴ 1943. április 16-án hozta nyilvánosságra a berlini rádió a gyilkosságok tényét, melyekkel a Szovjetuniót vádolta. A lengyel kormány – hitelt adva a német állításoknak – a Nemzetközi Vöröskereszthez fordult, hogy vizsgálja ki az ügyet, s éles hangon kövörelt magyarázatot a Szovjetuniótól. Ez szolgáltatott alapot a szovjet kormány számára, hogy 1943. április 25-én megszakítsa a diplomáciai kapcsolatokat a lengyel emigráns kormánnyal.

tényekről 1943 tavaszáig a lengyeleknek nem volt tudomásuk, de a kérdés megoldatlansága és a gyanakvás lehetetlenné tette a hatékony együttműködést.

Valamelyest javult a felek viszonya Sikorski moszkvai tárgyalásai (1941. december 3–4.)²⁵ nyomán. Sztálin hozzájárult, hogy emeljék a hadsereg létszámát (hét hadosztályra), illetve hogy annak egy részét a Közel-Keletre szállítsák, ahol brit segítséggel megfelelő felszereléssel láthatnák el. Továbbá ígéretet tett újabb kölcsönök folyósítására a polgári lakosság ellátásához. December 4-én aláírtak egy barátsági és kölcsönös segítségnyújtási nyilatkozatot (VIII. számú dokumentum), amely kinyilvánította, hogy a szövetségesek a háborút a hitleri Németország teljes és feltétel nélküli legyőzéséig folytatják, céljuk a „tartós és igazságos béke biztosítása” lesz, egy új, a demokratikus államok által létrehozott nemzetközi szövetség keretei között.

Sikorski elégedett volt az elért eredményekkel, annak ellenére, hogy a központi kérdést – a keleti területek lakóinak állampolgárságával kapcsolatban – a megbeszélések nem érintették. A tárgyalásokat lezáró banketten Sztálin felvetette ugyan, hogy tárgyalják újra a határok ügyét, de a lengyel kormányfő ezt elutasította. (A későbbiekben jogosan bírálták ezt a döntést mind emlékiratokban, mind a szakirodalomban, mivel – tekintettel a Szovjetunió válságos helyzetére – ekkor volt a legnagyobb esély arra, hogy engedményekre vegyék rá a szovjet kormányt.) Sikorski úgy látta, a kormány helyzetét a nagyhatalmakkal fennálló jelenlegi egyezmények biztosítják, s a tárgyalások kedvező légköre további eredményekhez vezethet. Látogatását értékelő rádióbeszédében is igen derűlátóan nyilatkozott a szovjet fél hozzáállásáról, s a lengyel-szovjet viszony jövőjéről²⁶. Vélekedéseit azonban megcáfolták a későbbi események.

December 5-én hagyta el Moszkvát – elutazásával egyidőben indult meg a szovjet ellenoffenzíva, első jeleként annak a folyamatnak, melynek

²⁵ Doc. No. 159–160.

²⁶ December 4-én (Doc. No. 162.)

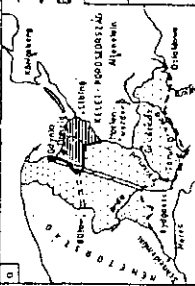
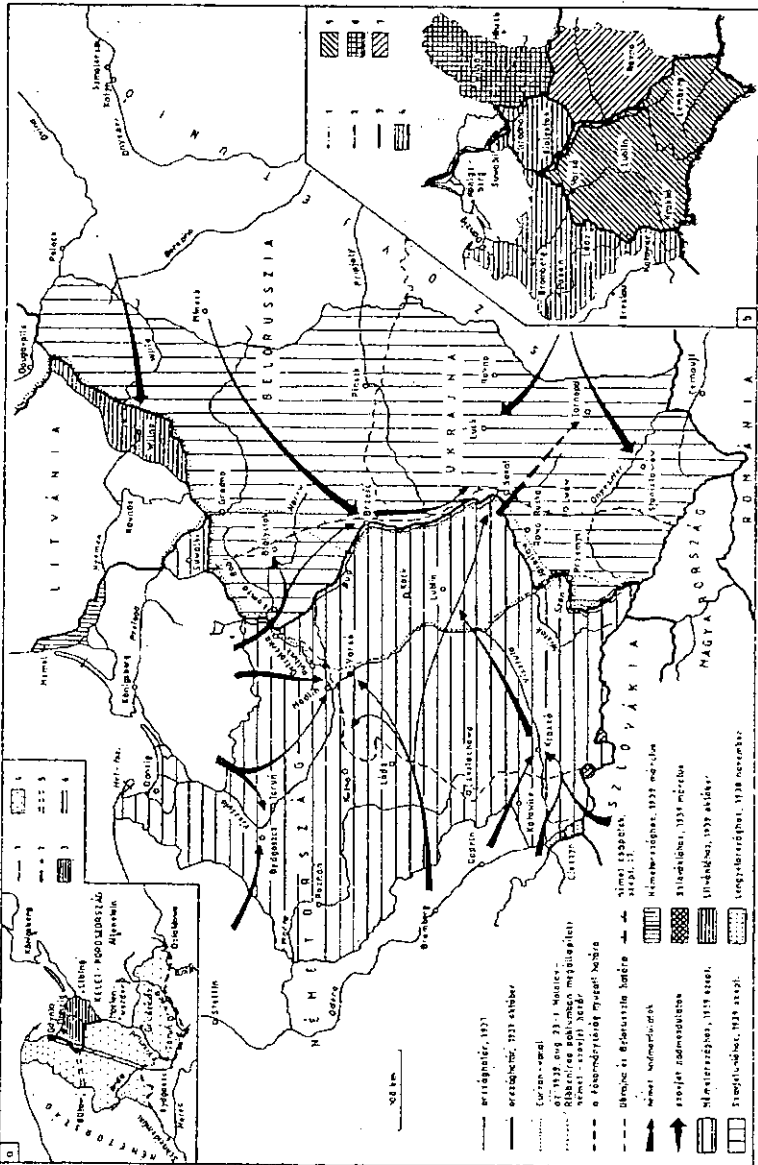
során a Szovjetunió képes volt megfordítani a háború menetét, s egyedüli hatalmi tényezővé vált Európa keleti felében. Veszélyeztetve ezzel nem csak a történelmi határookra vonatkozó lengyel törekvéseket, de Lengyelország szuverenitását is. A londoni emigráció hátralévő évei jórészt az e folyamat ellenében tett hiábavaló kísérletek jegyében teltek el.

Csász László

A téma válogatott bibliográfiája
(A jegyzetekben szereplő szakirodalom mellett)

1. BEREND T. IVÁN: Válságos évtizedek. Bp., 1978, pp. 243–249, 371–374.
2. BOJTÁR ENDRE: Európa megrablása. Bp., 1989. A két Molotov–Ribbentrop-paktum szövege: pp. 25–30, 42–46.
3. CHURCHILL, WINSTON S.: A második világháború. Bp., 1989. Főként I. pp. 544–547. és II. pp. 210–214.
4. DEUTSCHER, ISAAC: Sztálin. Bp., 1990.
5. DE GAULLE, CHARLES: Háborús emlékiratok. Bp., 1973, pp. 179–181.
6. FEIS, HERBERT: Churchill, Roosevelt, Stalin. Princeton, 1967. Főként pp. 30–32.
7. ISZRAELJAN, VIKTOR: A Hitler-ellenes koalíció diplomáciája. Bp., 1974, pp. 7–95.
8. JESZENSZKY GÉZA: Lengyelország és szövetségesei a második világháborúban. In: Magyarok és lengyelek 1939–45. Menekültügy. Szerk.: Kaprouczay Károly. Bp., 1991.
9. KOWALSKI, WŁODZIMIERZ: Walka Dyplomatyczna o miejsce Polski w Europie (1939–45). Warszawa, 1979, pp. 190–232.
10. LAGZI ISTVÁN: A szeptemberi hadjárattól a júliusi kiáltványig. In: Küzdelem az új Lengyelországért. Szerk.: Lagzi István. Szeged – Bp., 1982.

11. Uő: „Azt akarom, hogy mostantól kezdve csak egy lengyel kormány-
nyal legyen dolgom”. In: Somogy, 1992. 6. sz.
12. Uő: Közép-Kelet-Európa Jalta utáni esztendői. In: Somogy, 1993.
4. sz.
13. MAJSZKIJ, I. M.: Háborús emlékeim. Bp. 1968, pp. 235–241.
14. ORMOS MÁRIA: Franciaország és a keleti biztonság 1931–36. Bp.,
1969. A „szanációs” rendszer külpolitikai jellemvonásairól: pp.
271–279.
15. PANECKI, TADEUSZ: Lengyel reguláris katonai alakulatok a második
világháborúban. In: Hadtörténelmi Közlemények 1986. 3. sz.
16. PRAZMOWSKA, ANITA J.: A keleti front és a Lengyelországnak
nyújtott angol garancia (Folyóiratszemele – European History
Quarterly, 1984. 2. sz.). In: Századok 1988. 5–6. sz.
17. ROLSKI, TADEUSZ: Fehér sas kék mezőben Bp., 1978.
18. SZOKOLAY KATALIN: A Pilsudski-kérdés „újragondolásához”. In:
Valóság 1989. 7. sz.
19. Uő: Magyar vonatkozások a Sikorski-kormány politikájában. In:
Magyarok és lengyelek i.m.
20. Teherán, Jalta, Potsdam (dokumentumgyűjtemény). Bp., 1972.
21. TOPOLSKI, JERZY: Lengyelország története. Bp., 1989. XII. és XIII.
fejezet.
22. WERTH, ALEXANDER: Oroszország nagy háborúja Bp., 1971. pp.
140–157.
23. WOODWARD, LLEWELLYN: British foreign policy in the second
world war II. London, 1971. A XXXV. fejezet, főként pp. 612–618.
24. ZARON, PIOTR: Ludnosc Polska w Związku Radzieckim w czasie II.
wojny swiatowej. Warszawa, 1990, pp. 155–167, 188–195.

- erődgyűrű, 1937 előbb
 ———— erődgyűrű, 1937 utóbb
 erődgyűrű 1937. június
 államhatárak, 1937. június megjelölés
 államhatárak, 1937. június utóbb
 - - - - - a főhadiszállások mozgásai
 ———— újszabványú határok
 ———— új határok
 ———— új határok, 1937. június
 ———— új határok, 1937. június utóbb
 ———— új határok, 1937. november

1:250 000

Lengyelország felosztása, 1939

a) *A danzigi ultimátum, 1939*

- 1 országhatárok, 1938
- 2 javasolt új határ
- 3 Kelet-Poroszországhoz
- 4 javasolt népszavazás
- 5 Bütow-Danzig területen kívüli út
- 6 Poznania-Gdynia területen kívüli út

b) *A lengyel területek sorsa, 1939–1944*

- 1 Lengyelország, 1938
- 2 német–szovjet határ, 1939–1941
- 3 Lengyelország részei, 1941
- 4 Németországhoz
- 5 Főkörmányzósághoz
- 6 Ostland Reichskommissariathoz
- 7 Ukrajna Reichskommissariathoz

I. A SZERZŐDÉS TERVEZETE²⁷

London, 1941. július 21.

A Lengyel Köztársaság Kormánya és a Szovjetunió Kormánya megkötötték a jelen szerződést, és kinyilvánítják a következőket:

1. A Szovjetunió Kormánya érvénytelennek ismeri el a lengyelországi területi változásokra vonatkozó egyezményeket, melyeket a Szovjetunió 1939 júliusa óta kötött. A Lengyel Köztársaság Kormánya kinyilvánítja, hogy Lengyelország nem érdekelt semmilyen egyezményben, szerződésben vagy nyilatkozatban egy harmadik hatalommal, mely a Szovjetunió ellen irányul.
2. A Lengyel Köztársaság Kormánya és a Szovjetunió Kormánya között azonnal helyreállítják a diplomáciai kapcsolatokat, és végbemegy a nagykövetek cseréje.
3. A két kormány kölcsönösen vállalja, hogy mindennemű segítséget és támogatást megad egymásnak a hitleri Németország elleni jelenlegi háborúban.
4. A Szovjetunió Kormánya kifejezi egyetértését egy lengyel hadsereg alakításával a Szovjetunió területén, melynek parancsnokát a Lengyel Köztársaság Kormánya fogja kijelölni. A lengyel hadsereg a Szovjetunió területén a Szovjetunió Katonai Főparancsnokságának²⁸ irányítása alatt fog működni.

A jelen szerződés aláírása után azonnal hatályba lép, és nem szükséges [külön] ratifikálni.

A jelen szerződés két példányban készült, mindkettő lengyel és orosz nyelven.

Mindkét szöveg egyaránt hiteles.

²⁷ Doc. No. 105: „A Lengyelország és a Szovjetunió közötti szerződés tervezete, ahogyan Majszkij nagykövet Moszkvának előterjesztette”.

²⁸ Az eredetiben: „...the High Military Command of the USSR”.

Jegyzőkönyv

1. Minden gyakorlati kérdést, mely a Szovjetunió területén jelenleg fogva tartott lengyel állampolgárok szabadonbocsájtására vonatkozik, a Lengyelország és a Szovjetunió közötti diplomáciai kapcsolatok helyreállítása után, pozitív légkörben fognak megfontolni és megoldani.
2. A jelen jegyzőkönyv az 1941. július ...-i szerződéssel egyidejűleg lép hatályba.

Titkos jegyzőkönyv

1. A különféle közösségi, valamint egyéni jellegű követeléseket a két kormány közötti későbbi tárgyalások folyamán veszik fontolóra.
2. A jelen jegyzőkönyv az 1941. július ...-i szerződéssel egyidejűleg lép hatályba.

II. SZERZŐDÉS A LENGYEL EMIGRÁNS KORMÁNY ÉS A SZOVJETUNIÓN KÖZÖTT²⁹

London, 1941. július 30.

A Lengyel Köztársaság Kormánya és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének Kormánya megkötötték a jelen szerződést és a következőképpen határoztak:

1. A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének Kormánya elismeri, hogy az 1939-es, a lengyelországi területi változásokra vonatkozó szovjet-német egyezmények érvényüket veszítették³⁰. A Lengyel Köztársaság Kormánya kinyilvánítja, hogy Lengyelország nem érdekelt semmilyen szerződésben valamely harmadik állammal, mely a Szovjetunión ellen irányul.
2. Ezen szerződés aláírásakor helyreállítják a diplomáciai kapcsolatokat a két kormány között, s ezt azonnal követni fogja a nagykövetek cseréje.
3. A két kormány kölcsönösen vállalja, hogy mindennemű segílyt és támogatást megad egymásnak a hitleri Németország elleni jelenlegi háborúban.
4. A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének Kormánya kifejezi beleegyezését egy lengyel hadsereg megalakításába a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének területén, a Lengyel Köztársaság Kormánya által – a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének Kormánya beleegyezésével – kijelölt parancsnok vezetése alatt. A lengyel hadsereg a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének területén hadműveleti ügyekben a Szovjetunión

²⁹ Doc. No. 106: "Lengyel-szovjet szerződés, [amely] érvényteleníti az 1939-es, Lengyelországra vonatkozó szovjet-német egyezményeket, helyreállítja a kölcsönös diplomáciai kapcsolatokat, kötelezettséget vállal kölcsönös segílyre és támogatásra a jelenlegi háborúban és a Szovjetunión területén egy lengyel hadsereg megalakítására. Kiegészítő jegyzőkönyv, mely által amnesztiát adtak a Szovjetunión területén szabadságától megfosztott valamennyi lengyel állampolgárnak."

³⁰ Az eredetiben: „...have lost their validity”.

Legfelsőbb Parancsnokságának³¹ lesz alárendelve, amely mellett ott lesz a lengyel hadsereg képviselője is. Ezen haderő vezényletét, szervezetét és alkalmazását illető minden részletet egy későbbi szerződésben állapítanak meg.

5. Ezen szerződés aláírásakor és [külön] ratifikáció nélkül azonnal hatályba lép. A jelen szerződés két példányban készült, mindkettő orosz és lengyel nyelven.

Mindkét szöveg egyaránt hiteles.

Titkos jegyzőkönyv

1. A különféle – mind közösségi, mind egyéni jellegű – követelésekről a két kormány közötti további tárgyalások során fognak megegyezni.
2. Ez a jegyzőkönyv az 1941. július 30-i szerződéssel egyidejűleg lép hatályba.

Jegyzőkönyv

1. Mihelyt helyreállították a diplomáciai kapcsolatokat, a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének Kormánya amnesztiát ad valamennyi lengyel állampolgárnak, aki jelenleg a Szovjetunió területén – akár hadifogolyként, akár más, ennek megfelelő okokból – meg van fosztva szabadságától.
2. A jelen jegyzőkönyv az 1941. július 30-i szerződéssel egyidejűleg lép hatályba.

Wladyslaw Sikorski

I. Majszkij

³¹ Az eredetiben: „...the Supreme Command of the USSR...”

III. A SZERZŐDÉST KÖVETŐ JEGYZÉKVÁLTÁS³²

London, 1941. július 30.

1. Július 30-án a Külügyminisztérium miniszteri szobájában szerződést írtak alá a Lengyel Köztársaság és a Szovjetunió között. Sikorski tábornok, lengyel miniszterelnök írta alá Lengyelország részéről, Majszkij szovjet nagykövet írta alá a Szovjetunió részéről. Jelen volt Churchill és Eden.
2. A szerződést közzétették.
3. A szerződés aláírását követően Eden egy hivatalos jegyzéket adott át Sikorski tábornoknak a következő szöveggel:

„A mai lengyel-szovjet szerződés aláírásának alkalmából meg kívánom ragadni a lehetőséget, hogy tájékoztassam Önt – az 1939. augusztus 25-én az Egyesült Királyság és Lengyelország között megkötött kölcsönös segítségnyújtási szerződés rendelkezései szerint³³ Őfelsége Kormánya nem vállalt olyan kötelezettségeket a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségével szemben, amelyek befolyásolják a kapcsolatokat azon ország³⁴ és Lengyelország között. Biztosítani kívánom önt arról is, hogy Őfelsége Kormánya nem ismer el semmilyen területi változást, amely Lengyelországban 1939 augusztusa óta végbement.”

Sikorski tábornok a következő választ adta át Edennek:

„A lengyel kormány tudomásul veszi az ön július 30-i iratát³⁵ és őszinte meglegedését kívánja kifejezni Őfelsége Kormányának azon nyilatkozatával kapcsolatban, hogy nem ismer el semmilyen

³² Doc. No. 107.: „A londoni Külügyminisztérium által kiadott jegyzék, mely nem ismer el a Lengyelországban 1939. augusztusa óta [végbement] semmilyen területi változást.”

³³ Lásd az 5-ös számú lábjegyzetet.

³⁴ Ti. a Szovjetunió.

³⁵ Az eredetiben: „...your letter dated July 30...”

területi változást, amely Lengyelországban 1939 augusztusa óta végbement. Ez összhangban van a lengyel kormány szándékával, amely - amint erről előzetesen tájékoztatták Őfelsége Kormányát - soha nem ismert el semmilyen területi változást, mely Lengyelországban a háború kitörése óta végbement.”

IV. A SZERZŐDÉS ISMERTETÉSE A BRIT ALSÓHÁZBAN³⁶

London, 1941. július 30.

A külügyminiszter (Eden): (...) Nagy örömmel tájékoztathatom a Házat, hogy ma délután a Külügyminisztériumban szerződést írtak alá a Szovjetunió és Lengyelország között. E szerződés értelmében a szovjet kormány elismeri, hogy az 1939-es szovjet-német egyezmények a lengyelországi területi változások vonatkozásában érvényüket veszítették, míg a lengyel kormány kinyilvánítja, hogy Lengyelország nem érdekelt semmilyen szerződésben egy harmadik féllel, mely a Szovjetunió ellen irányul. Azonnal helyreállítják a diplomáciai kapcsolatokat és nagyköveteiket cserélnék. A két kormány megállapodott, hogy mindennemű támogatást megad egymásnak a hitleri Németország elleni háborúban. A szovjet kormány hozzájárult egy lengyel hadsereg megalakításához szovjet területen. Ez a lengyel hadsereg hadműveleti értelemben a Szovjetunió Legfelsőbb Parancsnokságának lesz alárendelve. A szerződéshez kapcsoltak egy jegyzéket, mely által a szovjet kormány amnesztiát ad a szovjet területen jelenleg – akár hadifogolyként, akár más okokból – fogva tartott valamennyi lengyel állampolgárnak, a diplomáciai kapcsolatok újrafelvételétől kezdődőleg. Itt szabad megjegyezniem, hogy megtették az előkészületeket az azonnali újrafelvételre.(...)

Szeretnék néhány szót szólni a jegyzékkel kapcsolatban, melyet Sikorski tábornoknak átadtam. A szovjet-lengyel szerződés I. cikkelye kimondja, hogy a szovjet kormány elismeri: az 1939-es lengyelországi területi változásokra vonatkozó szovjet-német egyezmények érvényüket veszítették. Őfelsége Kormányának állásfoglalását ebben az ügyben kifejezte igen tiszteletre méltó miniszterelnök kollégám az Alsóházban 1940. szeptember 5-én³⁷, amikor kijelentette, hogy Őfelsége Kormány

³⁶ Doc. No. 108.: „Eden bejelentése az Alsóházban a lengyel-szovjet szerződésre vonatkozólag”.

³⁷ Churchill parlamenti beszédét lásd: Doc. No. 79.

nem javasol elismerni semmilyen területi változást, mely a háború alatt ment végbe, hacsak nem az érdekelt felek közötti szabad beleegyezéssel és jóakarattal történt. Ez³⁸ érvényes azokra a területi változásokra, melyeket Lengyelországban 1939 augusztusa óta hajtottak végre, s én jegyzékemben ezzel összhangban tájékoztattam a lengyel kormányt. (...)

Noel-Baker (Munkáspárt): Szabad-e tiszteletteljesen gratulálnom a Külügyminiszternek személyes szolgálatához, mellyel segítséget nyújtott, hogy megtárgyalhassák e nagyon jelentős szerződést? Megfelelőnek és kívánatosnak véli-e, hogy kifejezzük két szövetségesünk kormánya számára a Ház képviselőinek elismerését, mivel mind államférfiúi képességeiket, mind nagylelkűségüket bizonyították?

Mc.Fwen százados (Konzervatív Párt): Helyesen tételezem-e fel, hogy e szerződés eredményeképpen Őfelsége Kormánya nem vállal határgaranciákat Kelet-Európában?

Eden: Igen, uram. A jegyzékváltás, melyet az imént olvastam fel a Ház előtt, Őfelsége Kormánya részéről semmiféle határgaranciát nem tartalmaz.

Mander (Munkáspárt): A határgaranciák kérdésében bizonyára a meglévő garanciák érvényesek Lengyelországra?

Eden: Erre vonatkozólag³⁹, ahogyan már mondtam, nincsenek határgaranciák.

³⁸ Ti. az alapelv.

³⁹ Az eredetiben: „There is...”

V. SIKORSKI RÁDIÓBESZÉDE⁴⁰

London, 1941. július 31.

... Most, hogy ezt a határozatot (1939. szeptember 28.) eltörölték, a lengyel-szovjet kapcsolatokban új korszak küszöbén állunk. A jelen szerződés csak átmenetileg szabályozza a bennünket századok óta kölcsönösen elválasztó vitákat. De nem merülhet fel még javaslatként sem a lengyel állam 1939-es határainak megkérdőjelezése. Nem enged meg semmilyen olyan elképzelést, hogy Lengyelország bármiről is lemondott. Helyreállítja a normális viszonyokat a két állam között, és elismeri a kölcsönös segítségnyújtást. Engedélyezi számunkra lengyel katonai egységek alakítását a lengyel hadifoglyokból, akik ezidáig Oroszországban sínylödtek és harcolni vágytak Lengyelországért, befogadja az orosz legfelsőbb parancsnokságba a lengyel főparancsnok képviselőjét, így megadja nekünk a lehetőséget, hogy befolyással legyünk a világméretű hadműveletekre. Visszaadja minden lengyel állampolgár szabadságát, akiket orosz területen bármely ürüggyel fogva tartanak, valamint engedélyt ad moszkvai képviselőnknek, hogy segítséget nyújtson a számkivetettek százezreinek, akik jelenleg szerte Oroszország hatalmas térségein szenvednek. Ebben a vonatkozásban számítunk az amerikai lengyelek⁴¹ hatékony segítségére. A háború által okozott anyagi károk helyreállításának kérdésével fogunk foglalkozni, mihelyt a körülmények engedik.

Semmilyen hasonlóság nincs napjaink és az 1914-es háború között. Ma halálos küzdelmet folytat létéért nem csak a lengyel állam, de maga a nemzet is. Hitler következetesen valósítja meg a „Mein Kampf”-ot. És a „Mein Kampf”-ban van egy terv a lengyelek Szibériába való kiűzésére. Oroszország veresége és felosztása esetén ezt a tervet végre fogja hajtani.

⁴⁰ Doc. No. 109.: „Sikorski tábornok rádiónyilatkozata Lengyelországba a lengyel-szovjet szerződéssel kapcsolatban.”

⁴¹ Az eredetiben: „American Polonia”.

Egyébként Herr Greiser⁴² ugyanezt jósolta egy vagy két héttel ezelőtt, mikor azzal fenyegetett, hogy a lengyel, mint nemzet meg fog szűnni. S így, mikor a háború tüze – melyet szüntelenül táplál a legnemesebb és leghűségesebb lengyel vér – tovább lángol országunkban, mikor Németország keleti irányú menetelésével irgalmatlanul eltapossa a szomszédos népeket, a lengyel kormány Oroszországgal együtt áll ki, erősítve a Németország elleni erők egységét, harcban az inváziók és hódítások sorscsapásai ellen. Németország mindig kibékíthetetlen ellenség volt, ma is az, s lesz is Lengyelország számára. És így, mint többször a történelemben, szemben találjuk magunkat a kérdéssel: Németországgal vagy Oroszországgal? 1925-ben én, mint hadügyminiszter⁴³, és akkori munkatársaim, választottunk. Nevezetesen, elhatároztuk akkor egy védelmi terv kidolgozását, hogy Keleten a feszültség enyhítésére törekedjünk és minden erőfeszítésünk a Nyugatra összpontosítsuk. Előre láttuk, hogy előbb-utóbb elkerülhetetlen lesz egy német agresszió. Ez azután történt, hogy Hindenburgot választották államelnökké⁴⁴, amely megerősített bennünket abban a meggyőződésben, hogy Lengyelországot és az egész világot kétségtelen bosszú fenyegeti Németország részéről Versailles-ért. Sajnálom, hogy a következő kormány⁴⁵ elvetette ezt a védelmi rendszert, amely, mint a jelenlegi események bizonyítják, az egyedül helytálló volt Lengyelország számára. De egyidejűleg meg kell állapítanom, hogy a döntő pillanatban ez a kormány utasította vissza – az ország véleményével összhangban – a németek titkos csábításait is, akik Lengyelországot a Birodalommal közösen egy Szovjet-Oroszország elleni keresztes hadjáratra akarták rávenni. A Nemzet el fog utasítani minden elképzelést a Németországgal való bármilyen együttműködésről. De, csalahatatlan ösztöntől vezetve, tisztában van azzal, hogy földrajzi helyzetében szükség van egy megállapodásra nagy szomszédai egyikével, hogy eredményesen ellenállhasson a másikkal. (...)

⁴² Arthur Karl Greiser, német politikus, a háború előtt a danzigi szenátus elnöke, a háború alatt Wartha körzetének birodalmi helytartója.

⁴³ Sikorski 1924–25-ben töltötte be ezt a funkciót.

⁴⁴ Az eredetiben: „Reich President”.

⁴⁵ Az 1926-ban hatalomra került Pilsudski-féle irányvonal.

VI. A SZOVJET KORMÁNY AMNESZTIARENDELETE⁴⁶

Moszkva, 1941. augusztus 12.

Amnesztiát adunk a jelenleg szovjet területen – akár hadifogolyként, akár más, ennek megfelelő okokból – szabadságától megfosztott valamennyi lengyel állampolgárnak.

A Legfelső Tanács Elnökségének Elnöke –

M. Kalinyin

A Legfelső Tanács Elnökségének Titkára –

A. Gorkin

⁴⁶ Doc. No. 110. : „A Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének határozata [amely] amnesztiát ad a Szovjetunió területén szabadságuktól megfosztott lengyel állampolgároknak.”

VII. LENGYEL-SZOVJET KATONAI SZERZŐDÉS⁴⁷

Moszkva, 1941. augusztus 14.

1. A katonai szerződés természetesen következik az 1941. július 30-i politikai szerződésből.
2. A legrövidebb időn belül létrehoznak egy lengyel hadsereget a Szovjetunió területén, az alábbi feltételekkel:⁴⁸
 - a) a hadsereg a független Lengyel Köztársaság fegyveres erőinek részét képezi,
 - b) e hadsereg katonái leteszik az állampolgári esküt a Lengyel Köztársaságra,
 - c) a hadsereg rendeltetése a Szovjetunió és a többi szövetséges állam fegyveres erőivel közösen a Németország elleni harc,
 - d) a hadsereg a háború befejeztével visszatér Lengyelországba,
 - e) a hadsereg a közös hadműveletek teljes időtartama alatt hadműveleti értelemben a Szovjetunió Főparancsnokságának⁴⁹ lesz alárendelve. Szervezetének és személyi állományának tekintetében a Lengyel Fegyveres Erők főparancsnokának fennhatósága alatt marad, aki a szervezetre és a személyi állományra vonatkozó parancsokat és rendszabályokat a Szovjetunió területén tartózkodó lengyel hadsereg parancsnokán keresztül hangolja össze a Szovjetunió Főparancsnokságával.
3. A Szovjetunió területén tartózkodó lengyel hadsereg parancsnokát a Lengyel Fegyveres Erők főparancsnoka nevezi ki; e kinevezés jelöltjét a Szovjetunió kormányának jóvá kell hagynia.
4. A Szovjetunió területén tartózkodó lengyel hadsereg csak szárazföldi egységekből fog állni. Erekük és létszámuk a rendelkezésre álló emberanyagtól, felszereléstől és utánpótlástól fog függni.

⁴⁷ Doc. No. 112: „Lengyel-szovjet katonai szerződés.”

⁴⁸ Az eredetiben: „...wherefore.”

⁴⁹ Az eredetiben: „...the High Command of the USSR.”

5. A besorozottakat és önkénteseket, akik korábban a Lengyel Légierőben vagy a Haditengerészetnél szolgáltak, Nagy-Britanniába fogják küldeni, az ott már létező megfelelő lengyel alakulatok⁵⁰ létszámának kiegészítésére.

6. A lengyel egységeket a Szovjetunió Főparancsnoksága által kijelölt helyszíneken szervezik meg. A tiszti és egyéb rangokra a Szovjetunió területén tartózkodó lengyel állampolgárokat fogják kinevezni, sorozás és önkéntes jelentkezés útján. A sorozóbizottságokat a szovjet hatóságok közreműködésével, az általuk kijelölt helyszíneken hozzák létre.

7. A lengyel egységeket csak teljesen harcképes állapotban irányítják a frontra. Általában hadosztálynál nem kisebb alakulatokban fognak működni, és a Szovjetunió Főparancsnokságának hadműveleti terveivel összhangban lesznek felhasználva.

8. A Szovjetunió területén tartózkodó lengyel hadsereg minden katonája a lengyel katonai törvényeknek és rendeleteknek lesz alávetve.

Az egységeknél lengyel katonai törvényszékek alakulnak a Lengyel Hadsereg szervezete, biztonsága, mindennapi tevékenysége vagy fegyelme ellen elkövetett katonai vétségekkel és bűntettekkel szembeni eljárásra.

Államellenes bűntettekért a Szovjetunió területén tartózkodó lengyel hadsereg katonái a Szovjetunió katonai törvényszékei előtt felelnek.

9. A lengyel egységek szervezete és katonai felszerelése lehetőség szerint a nagy-britanniai lengyel hadsereg számára megállapított normáknak fog megfelelni⁵¹.

A különféle alakulatok és szolgálatok színei és rangjelzései pontosan meg fognak felelni azoknak, melyeket a nagy-britanniai lengyel hadsereg számára megállapítottak.

10. Az illetmény, élelmezés, ellátás és egyéb anyagi kérdések a Szovjetunió szabályzataival lesznek összhangban.

⁵⁰ A nagy-britanniai lengyel haderő kötelékében több mint kétezer képzett pilóta harcolt, emellett hozzá tartozott a volt lengyel hadiflotta néhány egysége is.

⁵¹ Lásd a 21-es számú lábjegyzetet.

11. A lengyel hadsereg beteg és sebesült katonái a Szovjetunió hadseregének katonáival azonos alapon kapnak kórházi és szanatóriumi kezelést, továbbá joguk van nyugdíjakra és juttatásokra is.

12. Fegyverzetről, felszerelésről, egyenruhákról, szállítóeszközökről, stb. lehetőség szerint gondoskodni fog:

- a) a Szovjetunió kormánya a saját erőforrásaiból,
- b) a lengyel kormány a Lend-Lease törvény (az Egyesült Államok védelmét elősegítő, 1941. március 11-én elfogadott törvény) alapján folyósított támogatásokból.

Ebben az esetben a Szovjetunió kormánya biztosít minden lehetséges szállítási eszközt.

13. A Szovjetunió területén tartózkodó lengyel hadsereg szervezésével, felszerelésével és ellátásával kapcsolatos költségeket a Szovjetunió kormánya által nyújtott hitelekkel fedezik, amelyeket a lengyel kormány a háború befejezése után vissza fog fizetni.

Ezt a kérdést külön pénzügyi szerződésben rendezik.

14. Az összeköttetést

- 1) a Szovjetunió Főparancsnokságához delegált lengyel katonai képviselő,
- 2) a londoni Lengyel Főparancsnoksághoz delegált szovjet katonai képviselő útján teremtik meg.

A másik parancsnoksághoz delegált összekötő tiszteket kölcsönös beleegyezéssel nevezik ki.

15. Minden olyan ügyet és részletkérdést, melyet a szerződés nem foglal magába, a Szovjetunió területén tartózkodó lengyel hadsereg Főparancsnoksága és a Szovjetunió megfelelő hatóságai közvetlenül rendeznek.

16. Ezen szerződés két példányban készült, lengyel és orosz nyelven, mindkét szöveg egyaránt hiteles.

A Lengyel Főparancsnokság
teljhatalmú megbízottja
Bohusz-Szyszko
dandártábornok

A Szovjetunió Főparancsnokságának
teljhatalmú megbízottja
A. Vasziljevskij
vezérőrnagy

VIII. BARÁTSÁGI ÉS KÖLCSÖNÖS SEGÍTSÉGNYÚJTÁSI NYILATKOZAT⁵²

Moszkva, 1941. december 4.

A Lengyel Köztársaság Kormánya és Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének Kormánya a baráti egyetértés és a háború együttműködés szellemétől áthatva kinyilvánítja:

1. A hitleri német imperializmus az emberiség leggonoszabb ellensége – vele szemben nem létezhet kompromisszum.

Mindkét állam, Nagy-Britanniával és többi szövetségesével együtt, az Egyesült Államok támogatásával a teljes győzelemig és a német betolakodók végső megsemmisítéséig fog hadat viselni.

2. Megvalósítva az 1941. július 30-án megkötött egyezményt, mindkét kormány megadja egymásnak a teljes katonai segítséget a háború alatt, és a Lengyel Köztársaságnak a Szovjetunió területén lévő csapatai folytatják a háborút a német útonállók ellen, vállalva a szovjet csapatokkal.

Békeidőben kölcsönös kapcsolataik jószomszédi együttműködésen, barátságon és a magukra vállalt kötelezettségek kölcsönösen őszinte teljesítésén fognak alapulni.

3. A győztes háború és a hitlerista bűnözők illő megbüntetése után a szövetséges hatalmak célja a tartós és igazságos béke biztosítása lesz. Ezt megvalósítani csak a nemzetközi kapcsolatok új rendjén keresztül lehet, a demokratikus országok tartós szövetségbe történő egyesítésével. A nemzetközi jog tiszteletben tartásának, melyet támogatnak a Szövetséges Államok egyesült fegyveres erői, döntő tényezőnek kell lennie egy ilyen szervezet megalakításában. Csak ilyen feltételek mellett lehetséges a hitleri barbárizmus által lerombolt Európát újjáépíteni, és megteremteni

⁵² Doc. No. 161. „A Moszkvában Sikorski tábornok és Sztálin marsall által aláírt barátsági és kölcsönös segítségnyújtási nyilatkozat”.

annak garanciáját, hogy a hitleristák által okozott katasztrófa soha ne ismétlődjék meg.

A Lengyel Köztársaság
Kormánya részéről
W. Sikorski

A Szovjetunió Kormányának
képviselésében
I. Sztálin

Készült a JATE HÖK támogatásával.

A szövegszerkesztést a JATEPRINT,
a Bölcsészettudományi Kar Kiadványszerkesztősége végezte
WordPerfect 5.1 szövegszerkesztő programmal.

Készítette a JATEPress
6722 Szeged, Petőfi Sándor sugárút 30-34.
Felelős kiadó: Pándi Lajos
Felelős szerkesztő: Szőnyi Etelka
Méret: A/5, példányszám: 300, munkaszám: 61/95.

A Documenta Historica eddig megjelent számai:

1992

1. AZ 1887-ES FÖLDKÖZI-TENGERI EGYZEMÉNYEK. Fordította és sajtó alá rendezte: Nyemcsok Attila.
2. A TILSITI BÉKE (1807. július 7.) Fordította és sajtó alá rendezte: Szász Erzsébet.
3. TALLEYRAND, CHARLES-MAURICE: ÉRTEKEZÉS ANNAK ELŐNYEIRŐL, HOGY A JELEN KÖRÜLMÉNYEK KÖZÖTT ÚJ GYARMATOKAT SZEREZZÜNK. Fordította és sajtó alá rendezte: Szász Géza.
4. A SCHÖNBRUNNI BÉKE (1809. október 14.) Sajtó alá rendezte: Szász Erzsébet.
5. EDVARD BENEŠ: ZÚZSÁTOK SZÉL AUSZTRIA-MAGYARORSZÁGOT (A CSEH-SZLOVÁKOK ÁLDOZATÁNAK TÖRTÉNELMI BEMUTATÁSA). A szöveget kiadásra előkészítette: Gulyás László. (elfogyott)
6. KORAI ANGOLSZÁSZ TÖRVÉNYEK I. A KENTI TÖRVÉNYEK. Fordította és sajtó alá rendezte: Szántó Richárd.
7. AZ 1939-40-ES FINN-SZOVJET HÁBORÚ DOKUMENTUMAI. Fordította és sajtó alá rendezte: Engi Imre.
8. DOKUMENTUMOK AZ OROSZ-SZOVJET TÖREKVÉSEKRŐL A BOSZPORUSZ ÉS A DARDANELLÁK MEGSZERZÉSÉRE (KONSTANTINÁPOLY-EGYZEMÉNY, 1915; NÉMET-OROSZ TÁRGYALÁSOK, 1940). Fordította és sajtó alá rendezte: Boros Tamás.

1993

9. A BIRODALOM ÉS ÉSZTORSZÁG. A SZOVJET-ÉSZTI SZERZŐDÉSEK MEGSZÜLETÉSÉNEK DOKUMENTUMAI (1939 SZEPTEMBER). Fordította és sajtó alá rendezte: Vandlík Krisztina.
10. EDWARD BALLIOL SKÓCIAI HADJÁRATA. RÉSZLETEK A LANERCOSTI KRÓNIKÁBÓL ÉS A BRIDLINGTONI KANONOKGESTÁJÁBÓL. Fordította és sajtó alá rendezte: Kiss Andrea.
11. AZ 1943 DECEMBERI BENEŠ-SZTÁLIN-MOLOTOV MEGBESZÉLÉSEK DOKUMENTUMAI. Fordította és sajtó alá rendezte: Gulyás László.
12. BÉKESZERZŐDÉS NAGY-BRITANNIA ÉS AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK KÖZÖTT (1783. SZEPTEMBER 3.). Fordította és sajtó alá rendezte: Kőkény Andrea.
13. ÚJ BÉCSI TUDÓSÍTÁSOK A KIVÁLÓ SCHWARZENBERG GRÓFNAK A TATAL VESZPRÉMI ÉS PALÓFAI ERŐDÖK ÉS MÁS HELYEK ELFOGLALÁSÁRÓL, A SZIGETI ERŐD ÖSSZEOMLÁSÁRÓL, ÉS A TÖRÖKORSZÁGBAN NAPRÓL-NAPRA ERŐSÖDŐ HIANYATLÁSRÓL. (1599). Fordította és sajtó alá rendezte: Lévai Judit.
14. 1789 FRANCIAORSZÁGA A PANASZOK TÜKRÉBEN. Fordította és sajtó alá rendezte: Gyuricza Róbert.

1994

15. AZ 1594-ES BIRODALMI GYŰLÉS HATÁROZATAI A MAGYAR HÁBORÚT ILLETŐEN. Fordította és sajtó alá rendezte: Wölfinger Illdikó.
16. VOLGAI NÉMET DOKUMENTUMOK (1918-1941). Fordította és sajtó alá rendezte: Opauszki István.
17. AZ 1916. ÉVI ARAB FELKELÉS KIÁLTVÁNYA. Fordította és sajtó alá rendezte: Ferwagner P. Ákos, Lőkös István.
18. A BAYEUX-I FALISZÖNYEG. Sajtó alá rendezte és az előszót írta: Varga Vanda Éva.

1995

19. A CONSTANTINUS-I ADOMÁNYLEVÉL (DONATIO CONSTANTINI - VIII. SZ.) Fordította, sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta: Piti Ferenc.
20. A HÉT SZIGET KÖZTÁRSASÁG ÉS KAPODISZTRIASZ. Fordította és sajtó alá rendezte: Szász Erzsébet.
21. A LENGYEL EMIGRÁNS KORMÁNY ÉS A SZOVJETUNIÓ KAPCSOLATFELVÉTELÉNEK DOKUMENTUMAI, 1941. Fordította és sajtó alá rendezte: Csösz László.

A megjelent számok darabonként átlagosan 100 forintért (plusz postaköltség) a következő címen rendelhetők meg:

Pándi Lajos, JATE Új- és Legújabbkori Egyetemes Történelmi Tanszék, 6722 Szeged, Egyetem u. 2.